

نوع مقاله: پژوهشی

صفحات ۲۹۱ - ۲۷۵

راهکارهای اصل موَدت در تدبیر منزل با رویکرد مقابله با جنگ نرم (بر اساس سبک زندگی امام(ع) و حضرت زهرا(س))

رشید مرادی ساکی^۱

اعظم اعتمادی فرد^۲

ابوالقاسم عاصی مذنب^۳

چکیده

هدف پژوهش حاضر ارائه راهکارهای مقابله با جنگ نرم، بر اساس اصل موَدت در تدبیر منزل بر اساس سبک زندگی امام علی(ع) و حضرت زهرا(س) می‌باشد. در عصر معاصر با وجود پیشرفت علم، یکی از آسیب‌های اساسی جوامع، کمبود آرامش و فقدان «موَدت» در تدبیر منزل است که در صورت غافل شدن از این آسیب‌ها در جنگ نرم، ضررهای فراوانی بر خانواده‌های اسلامی وارد خواهد شد. در این نوشتار، با مروری اجمالی در مفهوم «موَدت و تدبیر منزل»، و تکیه بر روش داده کاوی متون و تحلیل اسناد موجود در سیره‌ی امام علی(ع) و فاطمه(س)، راهکارهای اصل موَدت در تدبیر منزل با رویکرد دفاع نرم که شامل: ساده زیستی، خودکفایی در امور منزل، حمایت از حقوق همسر، تجمل و زیبایی، انجام وظایف نسبت به خانه و خانواده، شناسایی، بررسی و تبیین شده است. یافته‌های پژوهش با توجه به آیات قرآن کریم و روایات معصومین(ع)، بیانگر اهمیت اساسی اصل «موَدت» در تدبیر منزل می‌باشد.

واژگان کلیدی

موَدت، تدبیر، منزل، جنگ نرم.

۱. دانشجوی دکتری گروه علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران.

Email: moradirashid304@yahoo.com

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: Az.Etemadifard@iau.ac.ir

۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران.

Email: Mozneb1@iauyazd.ac.ir

پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۹/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۶/۲۵

طرح مسأله

امروزه با وسعت فناوری‌های ارتباطی و گسترش فضای مجازی، تهاجم کشورهای استکباری از حالت نظامی و سخت، به اقدامات نرم‌افزارگونه و جنگ نرم تغییر ماهیت داده است. جنگ نرم که به زعم صاحب نظران مؤثرترین و خطرناک‌ترین نوع تهدید علیه یک کشور به خصوص در عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی می‌باشد، بیشتر حالت روانی و تبلیغاتی دارد و می‌توان آن را نبرد خاموش دانست. این نوع از جنگ، سعی در بهره‌گیری از امکانات نرم‌افزاری، در راستای تأثیرگذاری بر افکار عمومی و نیز تغییر نگرش‌ها، ارزش‌ها، جهت‌گیری‌ها و در نهایت استحاله فرهنگی و سیاسی یک کشور را دارد.

جمهوری اسلامی ایران نیز به دلیل برخورداری از فرهنگ و تمدن اسلامی - ایرانی که حاکمیت فرهنگ لیبرال سرمایه‌داری غرب را به چالش کشیده است، همواره مورد هدف و تهاجم دشمنان قرار گرفته است. در این زمینه، یکی از راهبردها و اهداف نرم‌افزاری دشمنان ایران اسلامی، هدف قرار دادن بنیان خانواده و فروپاشی و تزلزل این نهاد بوده است؛ زیرا در تمدن اسلامی ایرانی، خانواده اساس تربیت دینی و هویت افراد را تشکیل می‌دهد و هسته بنیادین جامعه می‌باشد. شدت آماج حملات دشمنان علیه بنیان خانواده در کشور ایران، به حدی است که مقام معظم رهبری نیز در ابلاغ سیاست‌های کلی خانواده، یکی از سیاست‌های ابلاغی تحکیم خانواده را بر پایه مؤدّت و رحمت و با تأکید بر مقابله با جنگ نرم دشمنان برای فروپاشی و انحراف روابط خانوادگی و رفع موانع و زدودن آسیب‌ها و چالش‌های تحکیم خانواده، معرفی کرده‌اند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۵/۶/۱۳).

لذا با توجه به اهمیت حفظ بنیان خانواده و مقابله با جنگ نرم دشمنان در این زمینه، در پژوهش حاضر تلاش می‌شود به ارائه راهکارهای دفاع نرم، بر اساس اصل مؤدّت در تدبیر منزل که یکی از اصول اخلاقی برگرفته از سبک زندگی حضرت علی (ع) و حضرت زهرا (س) و لازمه حفظ و استحکام بنیان خانواده است، پرداخته شود.

پیشینه

با بررسی‌هایی که از طرق مختلف در زمینه پیشینه این تحقیق بعمل آمد، درباره‌ی سیره‌ی معصومین (ع) مطالعات و بحث‌های فراوانی انجام گرفته است، اما این پژوهش به راهکارهای اصل مؤدّت در تدبیر منزل با رویکرد دفاع نرم در سبک زندگی امام علی (ع) و حضرت زهرا (س) بصورت مستقل پرداخته است، از جمله مطالعاتی که دارای قرابت موضوعی با عنوان تحقیق می‌باشند به موارد ذیل می‌توان اشاره نمود:

مهدیه سادات مستقیمی (۱۳۸۳) در مقاله «آرمانپذیری خانواده در مکتب فاطمی» در بیان عوامل تحکیم خانواده موضوعاتی از قبیل تدبیر در حسن سلوک با همسر، حمایت و دفاع از همسر، حفظ مراتب حجاب و... را مورد بحث قرار میدهد.

محمدی ری شهری (۱۳۸۷) در بخش دوم کتاب روایی «تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث» با ذکر احادیث اهل بیت (ع) به بیان عوامل تحکیم خانواده پرداخته است.

بهاءالدین قهرمانی نژاد شقایق (۱۳۹۴) در مقاله ی خود تحت عنوان «زندگی و سیره حضرت زهرا (س) به عنوان الگوی سبک زندگی دینی» بیان نموده است که سبک زندگی، نشان دهنده ی مجموعه جهت گیری های ارزشی، هنجارها، خواسته ها، تمایلات و شیوه رفتار و در کل وضعیت فرهنگی جامعه است.

مجید معارف، احمد قماشچی (۱۳۹۵) در مقاله ی خود تحت عنوان «عوامل آرامش خانواده در سبک زندگی امام علی (ع) و حضرت فاطمه (س)» بیان داشته اند: امروزه، یکی از آسیب های جدی فراروی جامعه ناپایداری و تزلزل در خانواده ها و فقدان آرامش و روابط مستحکم است که در صورت غفلت، ضربه های جبران ناپذیری بر پیکره ی جامعه ی اسلامی وارد خواهد کرد.

۱- پارچوب نظری پژوهش

مفاهیم محوری بررسی شده در این نوشتار اصطلاح های، مودت، تدبیر، منزل (خانواده) و جنگ نرم است.

۱-۱- مودت

مودت آمیزه ای از دوستی و محبت و صداقت و رفاقت و مهربانی بین افراد است که با خیرخواهی و نیک اندیشی همراه است (دهخدا ذیل واژه ی مودت).

قرآن کریم از رابطه ی میان زوجین با کلمه مودت و رحمت یاد میکند (روم، ۲۱) که این مسئله اشاره به جنبه ی انسانی و فوق حیوانی زندگی زناشویی دارد (مطهری، ۱۳۷۷: ۵۳) و عبارت «و جعلَ بَیْنَكُمْ موده و رحمه»، بیانگر رابطه ی دوستی و مهربانی است؛ بدین معنا که هم یکدیگر را دوست بدارند و به هم عشق بورزند و هم با یکدیگر مهربان باشند (خامنه ای، ۱۳۸۱: ۱۰۷)

خداوند در قرآن این واژه را در مواردی خاص به کار برده است (نساء، ۷۳؛ مائده، ۸۲؛ عنکبوت، ۲۵؛ ممتحنه، ۱ و ۷). در این موارد منظور ارتباط عاطفی دو طرفه است که در قالب دوستی و ارتباط کلامی و رفتاری بیان می شود.

۱-۱-۱- اهمیت و ضرورت مودت در تدبیر منزل

آنچه مشخص است برآورده شدن نیازهای فطری و روحی اعضای جامعه و فراهم شدن سلامت روانی آنها به مودت و آرامش منزل بستگی دارد. افراد خانواده در شرایط و محیط ناسالم، پر از استرس و اختلاف و بی حرمتی و بدون عشق و محبت نمی توانند استعدادها ی خود را شکوفا کرده و از آن بهره ای ببرند، نیازهای جسمی و سلامت روحی و روانی خویش را فراهم نمایند.

شهید مطهری در کتاب نظام حقوق زن در اسلام می گوید: هیچ عصری مانند عصر ما، خطر انحلال کانون خانواده و عوارض منفی ناشی از آن را مورد توجه قرار نداده است و در هیچ عصری مانند این عصر، بشر عملاً دچار این خطر و آثار سوء ناشی از آن نبوده است (مطهری، ۱۳۷۱: ۲۸۹/۱).

هم چنین در جنگ نرم، از جمله نظرات فمینیست های افراطی در این زمینه آینده ای نگران کننده و ضد بشری ترسیم می نماید، مانند فروپاشی کامل خانواده به عنوان تنها راه نجات زنان از مردسالاری، سپردن کودکان به مهدکودک ها و حتی در مرحله ی بالاتر تولید کودکان آزمایشگاهی و پرورش آنها بدون دخالت نقش مادری (بستان، ۱۳۹۰: ۱۰۸).

۱-۲- تدبیر

لغت نامه دهخدا: تدبیر. [ت] [ع مص] اندیشه کردن در عاقبت کار (تاج المصداق بیهقی). پایان کار نگرستن. (منتهی الارب) در پس کاری درآمدن و در عقب کاری غور کردن. پایان کاری نگرستن (غیاث اللغات).

تعریف اصطلاحی: تدبیر آن است که چیزی را دارای عاقبت خوب و نتیجه مطلوب سازند؛ کاری که جز با علم و آگاهی انجام پذیر نیست؛ و به این ترتیب «مدبّر» به کسانی گفته می شود که عاقبت کارها را در نظر بگیرند؛ و آنها را به سرانجام مطلوب برسانند؛ و دارای بینش و آگاهی کافی باشند (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶: ۳۲۵).

۱-۳- منزل (خانواده)

از دیدگاه اهل لغت، واژه «خانواده» در معانی اهل خانه، خاندان (معین، ۱۳۹۴: ۱۳۷۱) تبار و دودمان آمده است و واژه «خانوادگی» در معنای منتسب به خانواده، مربوط به همه ی افراد خانواده آورده شده است. (دهخدا، ۱۳۸۵: ۱۰۷۸) واژه «زناشویی» نیز در معانی ازدواج، نکاح (نقیسی، ۱۳۴۳: ۱۵۸۲) همسر گرفتن، علقه و رابطه ی زوجیت بیان شده است (همان).

۱-۴- جنگ نرم

بر اساس نوعی از طیف شناسی جنگ که بر مبنای ابزار و روش‌های تحمیل اراده می‌باشد، جنگ به انواع سخت و نرم تقسیم می‌گردد. این نوع تفکیک قدرت به قدرت نرم و سخت ابتدا از سوی جوزف نای انجام شده و سپس در دهه اخیر از سوی سایر اندیشمندان تکامل یافته است (نائینی، ۱۳۸۹: ۵). جنگ نرم عبارت است از هرگونه اقدام غیر خشونت آمیز که ارزش‌ها و هنجارهای جامعه هدف را مورد هجوم قرار دهد و سرانجام منجر به تغییر در الگوهای رفتاری موجود و خلق الگوهای جدید شود که با الگوهای رفتاری مورد نظر نظام حاکم تعارض دارد (کریمی، ۱۳۸۷: ۳). به تعبیر دیگر، جنگ نرم استفاده طراحی شده از تبلیغات و ابزارهای مربوط به آن برای نفوذ در مختصات فکری دشمن با توسل به شیوه‌هایی که موجب پیشرفت مقاصد امنیت ملی مجری شود، بیان می‌شود (کالینز، ۱۳۷۰: ۴۸۷). همچنین ساندرس، جنگ نرم را نوعی جنگ سرد می‌داند که شکست در آن، به استحاله فرهنگی جامعه منجر می‌گردد (ساندرس، ۱۳۸۲: ۱۲۳). هدف‌های این تهاجم می‌تواند تضعیف روحیه وحدت ملی، ایجاد شکاف میان مردم و حاکمیت، نافرمانی مدنی، افزایش ناکارآمدی حاکمیت و تضعیف اراده مقاومت در مردم، باشد. همچنین محققان این حوزه ویژگی‌هایی از جمله ذهنی و غیرمحسوس، تدریجی و آرام، ابهام‌آمیز، فراگیر، غلبه بُعد فرهنگی، وجود اثرات عمیق، پیچیده و چندوجهی، بین رشته‌ای، عمدی، شمول گسترده بازیگران و تأکید بر روش‌های غیرخشونت‌آمیز را برای جنگ نرم برشمرده‌اند (نائینی، ۱۳۸۹: ۵-۱۰). علاوه بر این، در زمینه ابزار و شیوه‌های جنگ نرم می‌توان گفت مهم‌ترین ابزارهای این نبرد، شامل: فراورده‌های فرهنگی (سینما، پویانمایی، اسباب بازی، بازی‌های رایانه‌ای، هنرهای تجسمی و...)، رسانه‌ای (مطبوعات، نشریات، رادیو، تلویزیون و...) و فضای مجازی (شبکه‌های اجتماعی، وبلاگ‌ها و پست‌های الکترونیکی و...) می‌باشند (دانشگاه دفاع ملی، ۱۳۸۸: ۱۳۱-۱۳۳).

مقام معظم رهبری از جنگ نرم چنین تعبیر کرده‌اند: «آنچه که امروزه به او جنگ نرم گفته می‌شود در دنیا، دشمن به سراغ سنگ‌های معنوی می‌آید که آنها را محو کند، به سراغ ایمان‌ها، معرفت‌ها، عزم‌ها، پایه‌ها و ارکان اساسی یک نظام و یک کشور، دشمن به سراغ اینها می‌آید که اینها را منهدم بکند و نقاط قوت را در تبلیغات خود به نقاط ضعف تبدیل کند، فرصت‌های یک نظام را به تهدید تبدیل کند (مقام معظم رهبری، ۱۳۹۱/۵/۱۶).

۲- روش تحقیق

پژوهش حاضر با تکیه بر روش داده کاوی متون و تحلیل اسناد موجود در سیره ی حضرت علی (ع) و حضرت فاطمه (س)، راهکارهای اصل مودت در تدبیر منزل با رویکرد مقابله باجنگ نرم را شناسایی، بررسی و تبیین کرده است. لذا نوع این پژوهش در روش شناسی، کاربردی و اکتشافی است که از روش های کیفی بهره برده است. این تحقیق با مطالعه ۴۰ کتاب و ۳۰ مقاله، اکتشافی در سبک زندگی حضرت علی(ع) و حضرت فاطمه(س) انجام داده است تا با بهره گیری از آن، بتوان الگوی دفاع نرم را گسترش داد و در بخش جامعه آماری شامل کلیه اسناد و مدارک مربوط به متغیر های تحقیق شامل: مودت، تدبیر منزل و جنگ نرم می باشد. مطالعه حاضر از نظر ارائه راهکارهای دفاع نرم در حوزه تحقیقات کاربردی و از نظر نحوه گردآوری اطلاعات و دادهای مورد نیاز، در حوزه تحقیقات اکتشافی و از نظر نگاه و رویکرد کلان در دسته پژوهش های تفسیری دسته بندی می گردد.

۳- راهکارهای اصل مودت در تدبیر منزل در سبک زندگی امام علی(ع) و حضرت فاطمه(س)

با توجه به مفهوم مودت در آیه ۲۱ سوره ی روم یکی از بارزترین موارد خودنمایی مودت، خانواده است، چرا که زن و شوهر در مودت و رحمت ملازم هم می باشند، بنابراین همان مودت و ادارشان می کند به اینکه در حفظ و حراست، تغذیه، لباس، احترام به همدیگر، همراهی و همکاری و برنامه- ریزی و در نهایت تدبیر هر چه بهتر منزل بکوشند. از طرفی در جنگ نرم، دشمنان از صدر اسلام تاکنون بالاخص دشمنان نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران یکی از مهم ترین شاخصه ها را ایجاد تزلزل در بنیان خانواده هدف گذاری نموده اند، لذا امام علی(ع) و حضرت فاطمه(س) برای تأمین آرامش و رعایت اصل مودت در تدبیر منزل، از راهکارهایی استفاده نموده اند که در این نوشتار سعی شده به معرفی و نقش برخی از آنها در همین راستا بپردازد تا وجوه الگویی سبک زندگی آن حضرات در راستای دفاع نرم برای خانواده های مسلمان نمایان شود.

۳-۱- ساده زیستی

۳-۱-۱- غذای ساده

احنف بن قیس وقتی که به دربار شام رفت و غذاهای رنگارنگ او را دید به گریه افتاد. معاویه گفت چرا گریه می کنی؟ پاسخ داد یک شب هنگام افطار خدمت علی(ع) رفتم به من فرمود: برخیز با حسن و حسین (ع) هم سفره باش، و خود به نماز ایستاد، وقتی نماز امام به پایان رسید ظرف در بسته ایی را جلوی امام علی(ع) گذاشتند، به گونه ایی درپوش غذا بسته بود که

دیگری نتواند آنرا باز کند، امام درپوش غذا را برداشت و آرد جو را درآورد و تناول کرد. به حضرت امیر عرض کردم: شما اهل سخاوت می باشید، پس چرا غذای خود را پنهان میکنید؟ فرمود: این کار از روی بخل ورزی نیست، می خواهم فرزندانم از روی دلسوزی چیزی به آن نیافزایند. عرض کردم مگر حرام است؟ فرمود: نه اما رهبر امت اسلامی باید در خوراک و لباس مانند فقیر ترین افراد جامعه زندگی کند تا الگوی بینوایان باشد و فقرا بتوانند مشکلات و تهی دستی را تحمل کنند (قندوزی، ۱۳۰۲ق: ۱۷۲).

در روایت دیگری نقل شده است: روزی برای حضرت علی(ع) فالوده آوردند، امام فالوده را میل نفرمود و اظهار داشت: چون رسول خدا (ص) فالوده نخورد، من هم از او اطاعت می کنم و نمی خورم (ابن هلال ثقفی، بی تا: ۸۸ و اربلی، ۱۴۰۳: ۳۷).

۳-۱-۲- پرهیز از سکونت در خانه های مجلل

پس از جنگ جمل با مشورت های فراوان تصویب شد که علی(ع) در شهر کوفه مستقر شود، بزرگان کوفه قصر سفیدی در نظر گرفتند که علی(ع) را در آنجا سکونت دهند تا به امور حکومتی بپردازد، وقتی حضرت متوجه این حرکت شد فرمود: من حاضر نیستم تا دیوار خانه ام از دیوار منازل بیچارگان بالاتر و خانه ام از خانه مستمندان بهتر باشد (جرج جرداق، ۱۳۹۳: ۸۱). اینگونه الگوهای رفتاری می تواند در تدبیر منزل بسیار اثر گذار باشد چرا که در جنگ نرم و با رسوخ فرهنگ پر زرق و برق غربی، یکی از مشکلات عمده ی خانواده های معاصر، اسراف و بالا رفتن توقع در خصوص تهیه خوراک و لباس و مسکن و... می باشد در حالیکه رعایت اینگونه مسائل درس ساده زیستی به خانواده هائی دهد که تلاش کنند همانند پیشوایان خود عمل کنند و باعث ایجاد مودت و در نهایت استحکام هر چه بهتر منزل گردد، گر چه مصداق های خارجی مهم نیست، زیرا در آن روزگاران ممکن بود فالوده غذای سرمایه داران جامعه به حساب می آمد و امروز به یک غذای عمومی تبدیل شده باشد، همواره باید پیام الگوها را شناخت و بکارگرفت، گرچه نمونه های خارجی ملاک نباشد (این معیار برای سایر احادیث و روایاتی که عنوان می شود نیز صدق می کند).

۳-۲- خودکفایی در امور زندگی

یکی دیگر از اموری که در تدبیر منزل و ایجاد مودت بسیار اهمیت دارد تامین مخارج زندگی توسط شوهر و خودکفایی اقتصادی است. امام علی(ع) با اینکه انواع سرمایه های بیت المال کشور پهناور اسلامی در اختیار او بود ولی نسبت به تهیه مخارج اقتصادی خانواده خودکفا بود و به هیچ عنوان از بیت المال استفاده نمی نمود.

۳-۲-۱ - فروش وسایل زندگی

حضرت علی(ع) هرگاه احتیاج پیدا می کرد سعی داشت تا از بیت المال استفاده نکند و با فروش وسایل زندگی، مشکلات اقتصادی خانواده را برطرف می فرمود. روزی شمشیر خود را به بازار آورد تا بفروشد و از آن لباس تهیه کند و فرمود: چه کسی این شمشیر را از من می خرد؟ به خدا سوگند با این شمشیر چقدر غبار اندوه از چهره ی رسول خدا(ص) زدودم و اگر احتیاج به لباس نداشتم آن را نمی فروختم. شخصی نزد امام(ع) آمد و گفت: من این لباس را نسبه به شما می فروشم(اربلی، ۱۴۰۳ق: ۲۲۲).

۳-۲-۲ - انجام کارهای ضروری

در کتاب ابانه عکبری و فضائل احمد (از کتاب های معروف اهل سنت) آمده است که: حضرت علی(ع) مقداری خرما برای خانواده ی خود خرید و آن را در دامن خود ریخته می برد، مردم بشتاب آمدند که آن را از حضرت گرفته و ببرند، حضرت علی(ع) فرمود: «رَبِّ الْعِيَالِ أَحَقُّ بِحِمْلِهِ» (سرپرست خانواده شایسته تر است که آن را بردوش کشد)

۳-۳-۳ - حمایت از حقوق همسر

یکی از راهکارهای ایجاد مودت در تدبیر منزل حمایت به موقع و بجا از حق و حقوق همسر می باشد. حضرت علی(ع) در ایامی که مأمور به سکوت بود و اقدام مسلحانه را جایز نمی دانست ولی حق همسر گرامی خود حضرت فاطمه(س) را در خصوص فدک از خلیفه ی اول مطالبه می کند: حضرت فاطمه(س) و عباس بعد از وفات پیامبر(ص) نزد خلیفه ی اول آمدند و میراث خود را که از پیامبر(ص) باقی مانده بود، درخواست کردند. خلیفه اول گفت: من از رسول الله شنیدم که فرمود: «ما چیزی را به ارث نمی گذاریم و آنچه از ما بماند، صدقه است»، هنگامی که حضرت زهرا(س) این سخن را شنید با حالتی خشمگین آن جلسه را ترک کرد و تا آخر عمر با خلیفه ی اول یک کلمه هم سخن نگفت (بخاری، ۱۴۲۲ق: ۱۸۵) امام علی(ع) این تصرف عدوانی و داستان غم انگیز را صریحا در ضمن نامه ایی به خلیفه ی سوم بن حنیف نوشت و بیان فرمودند: «آری از آنچه که آسمان بر آن سایه انداخته فقط فدک در دست ما بود، پس نفسهای آن قوم بر آن طمع و حرص ورزید و نفوس عده ایی هم از آن صرف نظر کرده، اعراض نمودند، و خداوند بهترین داور است» (ابن ابی الحدید، ۱۳۸۵: ۶).

۳-۳-۴ - تجمل و زیبایی

یکی دیگر از راهکارهای اصل مودت در تدبیر منزل رعایت و اهمیت دادن به تجمل و زیبایی و آرایش و آراستگی ظاهر، طرح و مدل لباس مناسب در حد معقول می باشد، هر چند زیبایی

ظاهری زن اصل انتخاب همسر برای ازدواج نیست، بلکه بهترین همسران زنان شایسته و فرمانبردار معرفی شده اند؛ (نساء، ۳۴) زنان بایستی در هر مرتبه ایی از زیبایی که هستند، خود را تنها برای شوهرشان آراسته نمایند و به او عرضه کنند تا ضمن ایجاد مودت در منزل و دور کردن هر گونه خیال انحراف و خیانت، آرامش خانواده را تأمین نمایند. از طرفی شوهران نیز موظفند، خود را برای همسرشان آراسته و خوشبو نمایند. بر اساس روایات، همین آراستگی و ظاهر زیبا و عطرآگین بر محبت و عشق میان طرفین می افزاید (ابن شعبه حرانی، ۱۳۷۳: ۳۲۳).

در این خصوص نمونه هایی از سیره ی امام علی (ع) و حضرت فاطمه (س) بعنوان نمونه و الگو بیان می گردد:

۳-۴-۱- رنگ کردن مو

یکی از مظاهر تجمل و زیبایی، رنگ کردن مو است، با خضاب کردن به وسیله ی حناء یا گیاهان، رنگ سفید مو را تغییر می دادند، که از نظر تجمل و زیبایی و حتی سیاسی مهم بود. رنگ کردن مو در جلب رضایت همسران نقش دارد، همانگونه که مرد از زن، انتظار تمیزی و پاکیزگی دارد، زن هم از مرد انتظار زیبایی و تجمل خواهد داشت. امام علی (ع) چند هفته ایی که موهای مبارک را رنگ نکرد مورد اعتراض اصحاب قرار گرفت: (بهتر بود که موها را رنگ می کردی) حضرت پاسخ داد: «خضاب و رنگ کردن مو زینت است، اما ما در مصیبت پیامبریم» (کلینی، ۱۳۸۸: ۴۸۲).

۳-۴-۲- طرح و مدل لباس خوب

حضرت علی (ع) در سر راه خود برای دفاع از تهاجم شورشیان به بصره می رفتند، عده ایی را مشاهده فرمود که لباس های بسیار بلندی دارند، به گونه ایی که بر روی زمین کشیده می شود. امام علی (ع) به آنها اعتراض کرد که چرا لباس های بلند را کوتاه نمی کنید؟ (شوشتری، ۱۰۹: ۱۳۷۶) گرچه امام علی (ع) و حضرت فاطمه (س) در ساده پوشی ضرب المثل بودند، اما هرگز لباس های ایشان کثیف و چرکی و پاره نبود. لباس های گران قیمت نمی خریدند، اما لباس تمیز و پاکیزه و نو استفاده می کردند و نماز می خواندند. اشعث بن عبد می گوید: در یکی از روزهای جمعه حضرت امیر (ع) را دیدم که در آب فرات غسل جمعه کرد و سپس پیراهن نو و ارزان قیمتی خرید و با آن نماز جمعه خواند (خویی، ۱۳۴۴: ۴۰۸).

۳-۴-۳- استفاده از عطر و بوی خوش و آراستگی ظاهری

احادیث زیادی مبنی بر تهیه، نگهداری و استفاده ی حضرت زهرا (س) از عطر و بوی خوش از زمان ازدواج تا شهادت وجود دارد. پیامبر (ص) هنگام ازدواج علی (ع) و فاطمه (س) به عمار یاسر مأموریت داد، برای فاطمه (س) عطرها ی خوشبو تهیه کند (طبری امامی، ۱۴۰۸: ۱۰۳). امام

صادق(ع) به نقل از ام سلمه از ذخیره کردن عطر و بوی خوشی که هرگز نبوییده بود توسط فاطمه(س) خبر میدهد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۱۴). استفاده ی فاطمه(س) از عطر در منزل دلیل خودداری ایشان از دیدار با مهمان نایبنا بود (مجلسی، ۱۴۰۳: ۹۱). فاطمه(س) در آخرین ساعات حیاتش از اسماء خواست عطر همیشگی اش را بیاورد (اریلی، ۱۴۳۳: ۱۲۲). حضرت فاطمه(س) خود را ملزم میکرد که در خانه برای شوهرش آرایش کند و خود را خوشبو سازد، زیبایی ظاهری و برخورد دلنشین و خوشرویی حضرت فاطمه(س) وقتی با آرایش و عطر خوشرویی همراه بود، باعث آرامش روحی علی(ع) می شد به گونه ای که هرگاه به چهره ی فاطمه(س) می نگریست، تمام غصه ها و دردهایش را فراموش میکرد. به گفته ی علی(ع)، هرگز فاطمه(س) او را نرنجاند و خاطرش را آزوده نکرد (مجلسی، ۱۴۰۳: ۱۳۴). پیامبر(ص) دخترش زهرا(س) را چنین توصیف می کند: «اگر برای زیبایی نمادی بود همانا فاطمه میشود» (ابن شاذان، ۱۴۳۰: ۱۳۶ و قاضی شوشتری، بی تا: ۵۰۲).

باتوجه به روایات ذکرشده در سیره ی حضرت زهرا(س) فهمیده می شود، یک زن موفق در امور شوهرداری که باعث ایجاد مودت در منزل خواهد شد، باید قسمتی از وقت خویش را به استفاده از عطر و آرایش برای شوهرش اختصاص دهد. امام علی(ع) نیز هرگز بی اهمیتی در آراستگی و آراسته بودن را روا نمیدانست (کلینی، ۱۳۸۸: ۴۳۹). حضرت علی(ع) ظاهر آراسته و باوقار را زیننده ی همه ی مسلمانان میدانند که ارتباطی با ثروت و دارایی افراد ندارد و مسلمان تهیدست علاوه بر رعایت عفت و پاکدامنی بایستی ظاهری آراسته داشته باشد (سید رضی، ۱۳۹۲: خطبه ۱۹۳، حکمت ۳۴۰).

۳-۵- انجام وظیفه نسبت به خانه و خانواده

نسبت به این مهم بایستی دقت داشت، آن نقشی را که یک زن می تواند در خانه داری و یا تربیت کودک و پرورش جسم و جان او داشته باشد هرگز یک مرد ندارد، و بالعکس آن نیرو و تحملی را که یک مرد برای انجام کارهای خارج از محیط خانه و تحمل مشکلات جسمی و روحی که احیاناً ناشی از مشکلات زندگی است هرگز یک زن ندارد. و این بالاترین لطف الهی و کمال عدالت در دستگاه منظم خلقت است که به هر موجودی آنچه را لازمه ی ادامه ی حیات خود و هم نوعان او است عطا فرموده: «أَلَذِي أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ ثُمَّ هَدَى» (طه، ۵۰)

۳-۵-۱- همسر داری

بایستی توجه داشت یک بانوی وظیفه شناس آن زنی است که در میان خانه و کنار وظیفه ای که در مورد ساختمان محیط از نظر آماده کردن احتیاجات داخلی و رفع نیاز مندیهای جسمی افراد خانواده دارد، در فکر رفع مشکلات روحی و تهیه نیازمندی های روحی افراد خانواده یعنی شوهر و فرزند خود نیز باشد، چنانچه یک مرد مربی و دلسوز برای زن و فرزند آن مردی نیست

که تنها در فکر پرورش جسم زن و فرزند و تهیه نان و آب و خوراک و پوشاک افراد خانواده باشد، بلکه باید تمام تمایلات آنها را چه جسمی و چه روحی در نظر بگیرد و همه را به موازات یکدیگر پرورش دهد. به طور کلی زن و شوهر به حکم آیه ۲۱ سوره ی روم وسیله ی آرامش خاطر و تسکین دل همدیگر باشند. در باب وظائف زن یک حدیث جالبی از امام علی (ع) نقل شده که اهمیت خوب شوهرداری کردن را می رساند، آن حضرت فرمود: «جهاد زن این است که خوب شوهرداری کند» (فیض الاسلام، ۱۳۶۸: ۱۱۴۲). می دانیم که اهمیت جهاد بسیار زیاد است و در ردیف بزرگترین عبادات به حساب آمده است. (نساء، ۹۵)

اما همین جهاد با این همه فضیلت از عهده ی زن برداشته شده و بر او واجب نیست و بر طبق این روایت و روایات دیگری که رسیده «جهاد زن خوب شوهرداری کردن است». در حدیث دیگری امام علی (ع) فرمودند: «... جهاد زن به آن است که در برابر تنندی و آزار شوهر و غیرت او بردباری کند» (کلینی، ۹: ۱۳۸۸). خوب شوهرداری کردن یعنی محیط خانه را محیط محبت و مودت و صمیمیت کند، کاری کند که مرد خانه وقتی پس از برخورد کردن با مشکلات و سختی ها و کار روزانه با تنی خسته و روحی گرفته و پر ملال به خانه آمد با دیدن قیافه و شنیدن سخنان زن و مشاهده ی وضع داخل منزل خستگی هایش برطرف شود و ملال و اندوهش یکسو رود، نه آنکه اندوه تازه و غم جدیدی بر غم هایش افزوده شود، و خانه به صورت زندانی برای او درآید. خوب شوهرداری کردن به این است که زن از نظر اداره ی امور داخلی منزل و حفظ و عفت آبروی مرد خیال او را آسوده کند، تا او با خیالی راحت به کسب و کار و اداره ی امور خارج خانه پردازد. حضرت فاطمه (س) در این مدت کمی که در خانه ی علی (ع) زندگی کرد دقیقه ایی از این جهاد مقدس و وظیفه ی سنگین غفلت نکرد، و ما وقتی این مطلب را در نظر بگیریم که زندگی زناشویی فاطمه (س) که توأم با بچه داری هم بود با سختترین دوران تاریخ اسلام و مسلمین شروع شد، به عظمت فاطمه (س) و جهادی که در این راه انجام داد به خوبی پی خواهیم برد. سپهسالاری چون علی (ع) همسری می خواهد که از هر جهت امور داخلی منزل را اداره نماید، فرزندان را بزرگ کند، از نظر خوراک و لباس و تعلیم و تربیت با کمال دلسوزی به آنها رسیدگی نماید و فاطمه (س) برای او چنین همسری بود. چنانچه علی (ع) درباره فاطمه (س) می فرمود: «وقتی به خانه می - آمدم و به زهرا نگاه می کردم تمام غم و اندوهم برطرف می شد» (خوارزمی، ۱۴۱۱ ق: ۲۵۶) در جای دیگر فرمود: «به خدا سوگند هرگز کاری نکردم که فاطمه (س) از من خشمناک شود و فاطمه (س) نیز هیچگاه مرا خشمناک نمود (همان). خود حضرت فاطمه (س) در هنگام مرگ به علی (ع) گفت: «... ای عمو زاده هیچگاه دروغ و خیانتی در زندگی از من ندیدی و از وقتی که با من معاشرت کردی هرگز مخالفت با دستورات تو نکردم...» (مجلسی، ۱۴۰۴ ق: ۱۹۱). و یا در خصوص همسر داری حضرت علی (ع)،

پیامبر(ص) پس از عروسی زهرا(س) به منزل دخترش رفت و پرسید: دخترم شوهرت را چگونه دیدی؟ حضرت زهرا(س) پاسخ داد: خوب شوهری است (ابن شهر آشوب، ۱۴۳۰ق: ۳۵۶).

حضرت فاطمه(س) از نظر کمک به شوهر عزیز خود در زندگی چنان بود که طبق روایت معروفی که سنی و شیعه روایت کرده اند علی(ع) برای یکی از مردان بنی سعد بنام (ابن عبد) تعریف کرد و فرمود: فاطمه در میان خاندان پیغمبر(ص) از همه ی افراد نزد آن حضرت محبوبتر بود و هنگامی که در خانه ی من بود آنقدر دستاس کرد که دستش تاول کرد، آنقدر در تمیز کردن خانه زحمت کشید که جامه اش گرد آلوده شد... از ناحیه کار خانه به رنج و مشقت افتاد و در همان روزها ما شنیدیم که بردگانی برای رسول خدا(ص) آورده اند. من به فاطمه گفتم: خوب است پیش پدرت بروی و از او خادمی بخواهی تا در امر خانه داری به تو کمک دهد. فاطمه درخواست و نزد رسول خدا(ص) رفت ولی مشاهده کرد که جمعی نزد آن حضرت نشسته و گفتگومی کنند، از این رو خجالت کشید حاجت خود را اظهار کند و به خانه بازگشت. آن روز گذشت و حضرت رسول(ص) آمدند و فرمودند: آن روز برای چه آمدی... حضرت فاطمه از خجالت جواب نداد و من جواب دادم و عرض کردم: فاطمه آنقدر در خانه ی من آسیاب کرده دستش تاول زده... ما شنیدیم برای شما برده هایی آمده و من به فاطمه گفتم خوب است نزد شما آید و خادمی را درخواست کند، رسول خدا(ص) که این سخن را شنید فرمود: می خواهید چیزی به شما یاد بدهم که از خادم برای شما بهتر باشد و آنگاه تسبیح معروف به «تسبیح حضرت فاطمه» را به او تعلیم فرمود (ابی داود، ۱۴۲۳)، (باب تسبیح عندالنوم))

۳-۵-۲- فرهنگ پرهیز در روابط اجتماعی

در فرهنگ اجتماعی و اخلاق همسررداری علی(ع) و فاطمه(س) با توجه به روایاتی که بیان گردید اصولی مطرح است که باعث ایجاد موذت در بین زوجین می شود، این اصول شامل:

- ۱- تقسیم کار بین زن و مرد
 - ۲- انتخاب مرد نسبت به کارهای بیرون منزل و زن در امور خانه
 - ۳- به کوچه و خیابان نرفتن زن ها مگر در ضرورت
 - ۴- مسئولیت پذیری مردها نسبت به خرید و فروش خارج از منزل
- بنابراین جامعه ی اسلامی با فرهنگ پرهیز، و عدم اختلاط زن و مرد در بازار و خیابان باید اداره شود، که عامل سلامت نسل جوان و محیط اجتماعی و خانوادگی و در نهایت راهکاری برای دفاع نرم و ایجاد موذت و تدبیر منزل گردد. روزی به علی(ع) اطلاع دادند که زنان کوفه در مراکز تجاری و بازار رفت و آمد دارند، و شخصاً به خرید و فروش می پردازند، علی(ع) در یک سخنرانی خطاب به مردم کوفه فرمود: «آیا حیاء نداری؟ و غیرت نمی ورزید که زن های شما به بازار می روند و با جوانان قوی و خوش هیکل روبرو می شوند؟» (فیض کاشانی، ۱۰۴: ۱۳۸۳). در

دیدگاه امام علی (ع) یکی از راه‌های سلامت خانواده و در نهایت جامعه، رعایت فرهنگ پرهیز و حرمت نهادن به جایگاه ارزشی زن و مرد است. لذا در روایتی حضرت، در یک دستور العمل اخلاقی، اجتماعی خطاب به فرزندش امام حسن (ع) نوشت: «در پرده‌ی حجاب نگاهشان دار، تا نامحرمان را ننگرند، زیرا که سختگیری در پوشش، عامل سلامت و استواری آنان است. بیرون رفتن زنان بدتر از آن نیست که افراد غیر صالح را در میانشان آوری، و اگر بتوانی به گونه‌ای زندگی کنی که غیر تو را نشناسند چنین کن» (نامه ۳۱ نهج البلاغه). همچنین در احوالات حضرت فاطمه اطهر می‌خوانیم که می‌گوید: آیه‌ای از آیات عذاب جهنم بر پیغمبر نازل شد (حجر، ۴۳) و پیغمبر با شنیدن این آیه به سختی گریان شد و اصحاب نیز که در محضرا بودند همگی گریان شدند و هیچکدام از اصحاب نیز قادر نبود با ایشان سخن بگوید. و از آنجایی که پیغمبر با دیدن فاطمه (س) خوشحال می‌شد، یکی از اصحاب برخاست و به سراغ فاطمه رفت... مرد صحابی به فاطمه (س) سلام کرد و جریان گریه‌ی پیامبر (ص) را برای او نقل کرد، در این وقت فاطمه برخاست و سلمان نگاه کرد دید فاطمه (س) در آن حال جامه‌ای پشمین به خود پیچیده بود که دوازده جای آن با لیف خرما وصله خورده بود، و چون آن منظره را دید گریست و با کمال اندوه گفت: چقدر اندوهناک است که دختران قیصر و کسری در جامه‌ای دیبا و حریر به سر می‌برند، ولی دختر رسول خدا (ص) پوششی کهنه به خود پیچیده... (مجلسی، ۱۴۰۴: ۸۸). آری فاطمه (س) هم گاهی دست از کار خانه می‌کشید و بیرون می‌رفت اما برای چه کاری و با چه لباس و هیئتی؟! لباس و هیئت فاطمه (س) بیننده را متأثر می‌کند و به یاد خدا و روز جزاء می‌انداخت، و بیرون رفتن او برای رفع اندوه پیغمبر (ص) و مسلمانان بود. مقایسه‌ی این نوع رفتار و پوشش حضرت در مقابل دفاع نرم و تبلیغ انواع بی‌حجابی در سطح جامعه را که باعث خیلی از انحرافات اخلاقی و در نهایت مشکلات خانوادگی گردیده است بسیار می‌تواند راه‌گشا باشد. البته این نکته نباید اشتباه شود که در منطق اسلام و علی (ع) و بانوی بزرگوار و نمونه‌ی آن، شرکت زنان در اجتماعات بکلی ممنوع شده تا ایراد کنند که پس چگونه فاطمه (س) پس از رحلت رسول خدا (ص) که برای احقاق حق خود و شوهرش آن خطبه‌ی بلیغ را در مسجد و در حضور مسلمانان ایراد فرمود و شبها به در خانه‌ی مهاجر و انصار می‌رفت و آنان را در دفاع از حق خود و شوهرش می‌طلبید؟ و جاهای دیگر؟ و هم چنین زنان بزرگ دیگر اسلام؟ زیرا در اسلام شرکت زن در مجامع برای رفع نیاز مندیهای ضروری و احقاق حق و حتی مراسم مذهبی بطور کلی ممنوع نشده است. در احوالات فاطمه (س) می‌خوانیم که نوشته‌اند در روزهای شبانه سر قبر حمزه و شهدای جنگ احد می‌آمد و برای آنها طلب آمرزش می‌کرد (مجلسی، ۱۴۰۴: ۹۰). و یا در مراسم تشییع و نماز خواهرش رقیه که از دنیا رفت با زنان دیگر شرکت فرمود (کلینی، ۱۳۸۸: ۲۵۳).

نتیجه گیری

۱- مطالب و مباحث یاد شده از نظر کاربردی مهم و سرنوشت سازند، زیرا تنها جنبه ی نظری ندارند، بلکه از رفتار و سیره و روشهای الگویی شاگردان مکتب رسول گرامی اسلام(ص)، امام علی (ع) و حضرت فاطمه(س) خیر می دهند. از رهنمودها و راهنمایی های جاودانه ی علوی است که با تغییر رفتار و کردار زن و شوهر در خانواده و تأسی از سبک زندگی آن حضرات معصوم می توان با رعایت اصل مودت در زندگی به تدبیر منزل و مقابله با جنگ نرم علیه خانواده امید داشت.

۲- رفتارهای امام علی(ع) و فاطمه(س) برخی اختصاصی و بعضی عمومی است که باید در ارزیابی الگوهای رفتاری دقت شود، گاهی عملی یا رفتاری را آن معصومین بزرگوار در شرائط زمانی و مکانی خاصی انجام داده اند که متناسب با همان دوران و شرائط است و برخی دیگر از رفتارهای امام علی(ع) و حضرت فاطمه(س) زمان و مکان نمی شناسند و همواره برای الگو پذیری ارزشمنداست. بعنوان مثال همواره ساده زیستی، خودکفایی، ساده پوشی ارزشمنداست، اما در هر جامعه ای چهارچوب خاص خودش را دارد، پس کمیّت ها و اصول منطقی الگوهای رفتاری ثابت و کیفیّت ها و چگونگی الگوهای رفتاری متغیر و در حال دگرگونی است.

۳- زن و شوهر باید چشم و اعضای خود را از آلوده کردن و آلوده شدن محافظت نمایند. حفظ عفاف بر زن و مرد واجب است اما برای زن سفارش بیشتری شده است، زیرا اسلام می خواهد زن مظهر پاکی و عفاف باشد و دیگران حتی از دیدار قد و قامت اندام بدن او متلذذ نشوند، مگر از راه مشروع و ازدواج.

۴- زن و مرد در سایه ی ازدواج نسبت به هم خواسته هایی دارند که برآورده شدن آن، مورد نظر اسلام است زیرا برآورده شدن خواسته های یکدیگر موجب افزایش امید و باعث دل بستگی بیشتر آنان به یکدیگر است. از خواسته های زوجین درباره ی یکدیگر تمنای نظافت و آرایش و آراستگی ظاهری است، لذا در اسلام دستور دادند که زن خود را برای شوهرش بیاراید و مرد خواسته های مشروع زن را برآورده سازد.

۵- مقام معظم رهبری با تعابیر مختلف و دقیقی همچون: تهاجم فرهنگی، شبیخون فرهنگی، براندازی فرهنگی، ناتوی فرهنگی و جنگ نرم از این مفهوم یاد کرده اند تا هر چه بیشتر مردم را به خطرات این مسئله و اهمیت مقابله با آن متوجه سازند.

فهرست منابع

۱. ابن ابی الحدید، عبدالحمید بن هبه الله (۱۳۸۵). شرح نهج البلاغه، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، بیجا، دار احیاء الکتب العربیه
۲. ابن اثیر، عزالدین (۱۳۷۰). تاریخ کامل (کامل) فی التاریخ، ترجمه سید محمد حسین روحانی، ج ۲، تهران، انتشارات اساطیر
۳. ابن شاذان قمی، ابوالحسن محمد بن احمد (۱۳۸۸ ش). مائه منقبه من مناقب امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب و الائمه علیهم السلام من ولده من طریق العامه، قم، رشید
۴. ابن شهر آشوب، ابوجعفر محمد بن علی (۱۴۳۰ ق). مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ۲، بیروت موسسه العلمی للمطبوعات
۵. ابن شعبه حرانی، ابو محمد حسن بن علی (۱۳۷۳). تحف العقول، ترجمه و تصریح آیت الله کمره ای و علی اکبر غفاری، تهران، کتابچی
۶. ابن هلال، ثقفی (بی تا). الغارات، تحقیق و تحلیق سید عبدالرضا حسینی، ج ۱، قم، موسسه دارالکتاب الاسلامیه
۷. ابی داود، سلیمان بن اشعث (۱۴۲۳ ق). صحیح سنن ابی داود، ج ۳۳، کویت، غراس
۸. اربلی، ابوالحسن علی بن عیسی (۱۴۰۳ ق). کشف الغمه فی معرفه الائمه، تحقیق علی آل کوثر، ج ۱، ۲، بیروت، مجمع العالمی لاهل البیت (ع)
۹. البخاری، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل (۱۴۲۲ ق). صحیح البخاری، تحقیق محمد زهیر بن ناصر الناصر، ج ۸، دمشق، دار طوق النجاه
۱۰. بستان، حسین (۱۳۹۰). خانواده در اسلام، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه
۱۱. بیهقی، احمد بن علی (۱۳۷۶). تاج المصادر، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۱۲. جرج جرداق (۱۳۹۳). علی (ع) و حقوق بشر، ترجمه: عظامحمد سردارنیا، ج ۱، تهران، فراهانی
۱۳. _____ (۱۳۷۷). جاذبه و دافعه علی (ع). تهران، صدرا
۱۴. خامنه ای، سید علی (۱۳۸۱). زن ریحانه آفرینش (مجموعه سخنرانیهای مقام معظم رهبری درباره زن)، [بیجا]: نوای قلم
۱۵. خامنه ای، سیدعلی، ابلاغ سیاست‌های کلی خانواده، ۱۳۹۵/۶/۱۳ قابل دسترسی در:

۱۶. خطیبی، اعظم (۱۳۹۴). «بررسی نگرش زنان نسبت به عوامل مؤثر بر تحکیم خانواده»، مطالعات زن و خانواده، دوره ۳، ش ۱
۱۷. خوارزمی، موفق بن احمد (۱۴۱۱ق). المناقب، قم، جامعه مدرسین
۱۸. خویی، میر حبیب الله (۱۳۴۴). منهج البراعه فی شرح نهج البلاغه، ج ۲، قم، المکتبه الاسلامیه
۱۹. دانشگاه عالی دفاع ملی (۱۳۸۸). تهدید نرم و راهبردهای مقابله، تهران، مؤلف.
۲۰. دهخدا، علی اکبر و دیگران، لغت نامه، ج ۱، (نسخه دیجیتالی)
۲۱. دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۸). سیره نبوی؛ سیره خانوادگی، تهران، دریا
۲۲. ساندرس، فرانسیس (۱۳۸۲). جنگ سرد فرهنگی، ترجمه بنیاد فرهنگی پژوهشی غرب-شناسی، تهران، انتشارات غرب شناسی.
۲۳. سالاری فر، محمدرضا (۱۳۸۶). خانواده در نگرش اسلام و روانشناسی، تهران، سمت
۲۴. سبط بن جوزی (۱۳۷۹ش). تذکره الخواص، شرح حال و فضائل خاندان نبوت، ترجمه محمدرضا عطائی، مشهد، آستان قدس رضوی
۲۵. شوشتری، محمدتقی (۱۳۷۶). بهج الصباغه، ج ۴ و ۱۲، قم، امیرکبیر
۲۶. صفی پوری شیرازی، عبدالرحیم بن عبدالکریم (۱۳۹۰). منتهی الارب فی لغه العرب، تصحیح و تعلیق: محمد حسن فؤادیان و علیرضا حاجیان نژاد، تهران، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
۲۷. طبری امامی، ابوجعفر محمد بن جریر (۱۴۰۸ق). دلائل الامامه، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات
۲۸. طبرسی، ابونصر حسن بن فضل (۱۴۳۰ق). مکارم الاخلاق، تحقیق حسین اعلمی، بیروت، موسسه الاعلمی للمطبوعات
۲۹. فیض الاسلام اصفهانی، علی نقی (۱۳۶۸). ترجمه و شرح نهج البلاغه، تهران، سازمان چاپ و انتشارات فقیه
۳۰. فیض کاشانی، ملا محسن (۱۳۸۳ق). المحجّه البیضاء فی تهذیب الاحیاء، ج ۳، قم، جامعه مدرسین
۳۱. قاضی شوشتری، نورالله بن شریف الدین (بی تا). احقاق الحق و ازهاق الباطل، قم، کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی
۳۲. قندوزی، سیدسلیمان بن ابراهیم (۱۳۰۲ق). ینابیع الموده، قم، اطلاعات نشر
۳۳. کالینز، جان. ام (۱۳۷۰). استراتژی بزرگ، ترجمه کوروش بایندر، تهران، انتشارات دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.

۳۴. کرمی، مسعود (۱۳۸۷). قابلیت‌های بسیج و سرمایه انسانی، در مجموعه مقالات قدرت نرم، جلد ۲، تهران، پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج.
۳۵. کلینی، محمد بن یعقوب (۱۳۸۸ش). (الف)، فروع کافی، ترجمه ی گروه مترجمان، ج ۳، ۵، ۶، قم، قدس
۳۶. مجلسی، محمدباقر (۱۴۰۴ق). بحار الانوار، ج ۹، ۴۳، ۱۰۴، لبنان، مؤسسه الوفاء
۳۷. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۹). تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث، ترجمه ی حمیدرضا شیخی، قم، دارالحدیث
۳۸. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶ش). پیام قرآن، ج ۳، تهران، دارالکتاب الاسلامیه
۳۹. مطهری، مرتضی (۱۳۷۱). نظام حقوق زن در اسلام، تهران، موسسه انتشارات صدرا
۴۰. معین، محمد، فرهنگ فارسی، ج ۱، (نسخه دیجیتالی)
۴۱. نائینی، علی محمد (۱۳۸۹). «درآمدی بر ماهیت‌شناسی جنگ نرم»، فصلنامه راهبرد دفاعی، شماره ۲۸، ص ۱-۳۲.
۴۲. نفیسی، علی اکبر، فرهنگ نفیسی، ج ۳، (نسخه دیجیتالی)

